

Goed gezien! En nu?

Een ander perspectief op kijken, kennen, kunnen

Verslag van de studiebijeenkomst van Stichting Presentie, 2 oktober 2015
Samengesteld door Eveline Bolt

Inleiding door dr Elly Beurskens: Waarom over waarnemen?

Goed waarnemen is de basis voor goede zorg. Als het in de waarneming niet goed gaat, lopen we de kans dat zorg en hulp die we geven niet aansluit bij de ander. Maar waarnemen is ook complex; vandaar dat deze bijeenkomst aan dit onderwerp gewijd is. Elly Beurskens doet de aftrap voor deze studieochtend van Stichting Presentie.

De keuze voor dit thema, zo zei Elly, is mede ingegeven door de vraag hoe de nieuwe regels in de zorg, vooral voortkomend uit de transities die het afgelopen jaar zijn ingezet, uitpakken. Niet altijd even goed, zoals blijkt uit een casus die beschreven werd in een artikel in de NRC (26-9-2015, 'Niet iedereen is zelfredzaam'). Het betrof een gezin uit Zoetermeer dat omgeven werd door hulpverleners, die goed konden aangeven wat er voor dat gezin aan ondersteuning nodig was en dat meerdere malen bij de gemeente onder de aandacht brachten. De WMO-consulent maakte een andere inschatting, kende veel beperktere ondersteuning toe, met dramatische gevolgen: de oudste zoon van het gezin, de enige zonder verstandelijke beperking, overleed aan een bloedvergiftiging, veroorzaakt door medische verwaarlozing. In deze casus wordt duidelijk dat het veel uitmaakt hoe je waarneemt: als je uitgaat van 'zelfredzaamheid' zie je de dingen anders dan wanneer je kijkt vanuit 'kwetsbaarheid'. En op basis van je waarneming neem je de beslissingen over welke hulp er nodig is. Vandaag gaat het over vragen als: wat neem je waar, waar kijk je eigenlijk naar, wat denk je dat dat is? En wat is dan kennis? Welke kennis mag er zijn of weegt het zwaarst? Hulpverleners hoor je nogal eens zeggen: onze kennis wordt niet gehoord. We gaan op deze bijeenkomst daarom ook in op de vraag wat je als hulpverlener kunt doen om je kennis onder de aandacht te brengen op plekken waar beleid wordt gemaakt.

Documentaire: 'Liesbeth kan het niet meer volgen'

Als oefening in bewustwording over waarnemen, kijken naar de documentaire van Zembla 'Liesbeth kan het niet meer volgen' (1-4-2015). Deze documentaire gaat over de vraag hoe mensen met een verstandelijke beperking¹ zich redden. We zien een steeds ingewikkelder wordende samenleving met een overheid die een participatiesamenleving nastreeft, waarin zelfredzaamheid hoog in het vaandel staat. Het aantal mensen dat moeite heeft zichzelf hierin te handhaven groeit enorm, omdat er

---

¹ Momenteel zijn twee miljoen Nederlanders zwakbegaafd of hebben een verstandelijke beperking.

sprake is van een stelselmatige overschatting op het gebied van zelfredzaamheid. Deze mensen komen daardoor in de problemen, bijvoorbeeld doordat ze schulden maken en uiteindelijk in het dak- en thuislozencircuit terecht komen. Een belangrijk doel dat de overheid zich gesteld heeft met de nieuwe participatiewet is kostenbesparing, maar er zijn waarschijnlijk meer kosten gemoeid met het blussen van branden die ontstaan.

We kijken naar de documentaire met het oog op het thema waar het vandaag om te doen is, namelijk zicht krijgen op het begrip *waarnemen*. De aanwezigen krijgen de opdracht mee om, tijdens of na het kijken, voor zichzelf te noteren: waar blijf je aan haken, wat valt je op, wat denk je over wat er gezegd wordt, wat roept de documentaire allemaal bij je op?

Eerst enkele korte theoretische noties over waarnemen

Na de documentaire bespreekt Elly aansluitend enkele noties die van belang zijn bij het denken en spreken over waarnemen. Deze noties zijn bedoeld om het onderlinge gesprek, dat straks volgt over de aantekeningen die ieder heeft gemaakt bij het kijken naar de documentaire, te verdiepen.

Waarnemen is theorie-geladen

Als we naar iets kijken weten we wat iets is op grond van allerlei theoretische noties waar we ons niet altijd van bewust zijn. Op het moment dat je ergens naar kijkt loopt er iets mee, namelijk ons geheugen, onze kennis, onze ervaringen etc. Er is een grote verwevenheid tussen waarnemen, onze referentiekaders en de betekenis die we geven aan hetgeen we zien (waarbij waarnemen over veel meer gaat dan alleen 'kijken').

Waarnemen is nooit objectief

De waarneming is niet zomaar een (objectieve) film van wat we zien; de notie dat goed waarnemen hetzelfde is als objectief waarnemen klopt niet. We zijn (onbewust) voortdurend aan het ordenen wat voor ons van belang is. Objectief waarnemen gaat ons dus niet lukken en vanuit de presentiebenadering streven we daar ook niet naar. We vinden het wel van belang dat we proberen zo open mogelijk waar te nemen. Daarbij moeten we snappen hoe het werkt met waarnemen, en dat onze waarneming beperkt en gekleurd is. Vanuit die bewustwording en wakkerheid ontstaat ruimte in je hoofd om het ook anders te zien.

Waarneming wordt onder andere gekleurd door.....

de opdracht die je krijgt, van jezelf of van een ander, al dan niet via bureaucratische middelen als een zorgplan, (diagnose)protocollen en dergelijke. Velen van ons kennen vast het filmpje *The Moonwalking Bear*, waarbij je als kijker de opdracht krijgt te tellen hoe vaak een bal wordt overgegooid in het team met de witte shirtjes. Deze kijkopdracht verhindert ons te zien dat een beer door het speelveld loopt (zie https://www.youtube.com/watch?v=KB_ITKZm1Ts).

verwachtingen die je, vaak onbewust, hebt. Als we iemand zien die goed en zonder haperen kan praten, dan kan die dus ook wel...

culturele of individuele maatstaven die je hebt, bijvoorbeeld: we moeten netjes zijn; een goede moeder combineert werk en kinderen; de zelfredzame burger... Daarmee blijft er weinig plek voor wie niet aan de maatstaven voldoet. Dat kan er bijvoorbeeld toe leiden dat je een cliënt die niet aan jouw maatstaven voldoet, achter de gaat broek zitten in plaats van stil te staan bij de vraag wat hij of zij nu écht nodig heeft.

attributies, het toeschrijven van een oorzaak aan datgene wat je ziet ('Oh, dat komt doordat...').

behoefte aan categoriseren en mensen onder te brengen in overzichtelijke categorieën waar ze volgens jou thuishoren.

Dit zijn allemaal zaken die van invloed zijn op hoe je waarneemt.

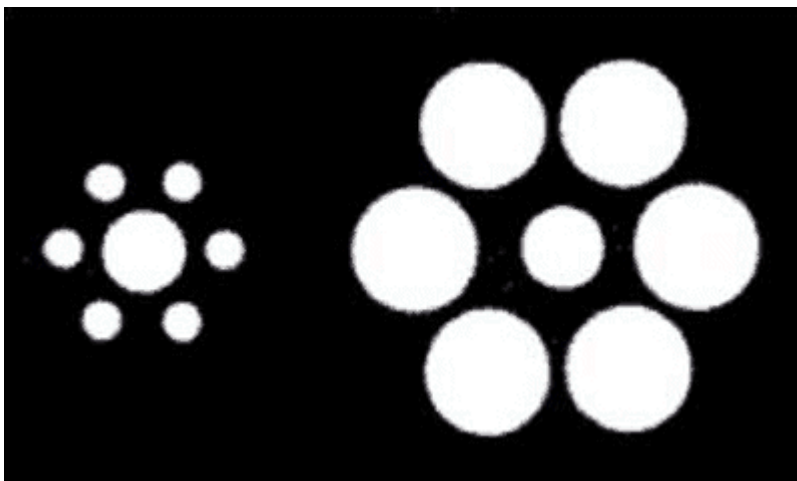
Prof. dr Andries Baart over waarnemen

Andries vertelt dat toen hij de film voor de eerste keer zag, hij voornamelijk ontroerd was: 'wat kunnen die mensen veel, twee van die dwaaloojjes en toch zulke verstandige praat'. Hij moest zichzelf tot de orde roepen en realiseerde zich dat zijn beelden en kennis over mensen met een verstandelijke beperking dus niet klopten. Waarnemen heeft veel te maken met wat je in je hoofd hebt aan beelden en kennis. Het is interessant en ingewikkeld: hoe worden waargenomen prikkels omgezet tot welke inhoudelijke betekenis? Wat we al weten en verwachten speelt daarbij een grote rol. Toch gaat de meeste waarnemings-literatuur over micro neurologische en medisch psychologische processen: langs welke tussenstappen komen we van losse prikkels tot een samenhangende betekenisgeving? Deze twee invalshoeken geven echter een beperkt begrip van waarnemen.

Al ons waarnemen is waarnemen 'als iets' en het is belangrijk hierbij stil te staan. Waarnemen wil zeggen dat je iets voor 'waar' aanneemt en daarmee is waarnemen altijd conservatief. Want wat je waarneemt ga je inlassen in wat je al weet, we kunnen niet anders. Dat inlassen moet ook, want anders kun je niet normaal functioneren: je kunt niet steeds alles onderzoeken van nul af aan; dat is onleefbaar. Waarnemen is daarom vooral ook herkennen wat je al wist. De wereld aankunnen en begrijpen. Waarnemingen die dat verstoren worden gemakkelijk geblokt.

Bovendien is alle waarneming erop gericht om daarna iets te doen. Het brengt een impuls om te handelen met zich mee.

Maar we moeten ook beseffen dat het steeds de vraag is of je waarneming iets zegt over wat je ziet ('buiten') of over jezelf ('binnen'). Gaat het nu om eigenschappen van degene die je waarneemt, of van jezelf? Als je naar buiten kijkt ben je eigenlijk maar al te vaak naar jezelf aan het kijken. Je neemt je eigen gemoed waar in plaats van de ander en je projecteert wat zich in jou afspeelt op de ander. Dit alles maakt het erg verwarrend om wijs te worden uit de betekenis die je geeft aan je waarneming.

Figuur 1 Welke van de centrale balletjes is de grootste?

Als we mensen waarnemen doen we dat bovendien tegen de achtergrond van een norm. In het geval van de documentaire gaat het om de norm van zelfredzaamheid. Dat wil hier zeggen: de situatie waarbij er geen professional aan te pas hoeft te komen. Het is een norm die dominant in de lucht hangt. Volgens het SCP viel in 1987 zo'n 7-8% van de mensen onder de norm, nu is dat 13%. Maar het

is niet zo dat steeds meer mensen tekort schieten, de norm wordt opgeschroefd. We leggen de lat in Nederland steeds hoger en dan zie je meer afvallers.

Daarbij nemen we altijd waar in context (zie figuur 1: beide centrale balletjes zijn even groot). Iemand wordt cliënt in de context van een spreekkamer, buiten die spreekkamer is hij dat niet, of op z'n minst niet alleen, en zie je (ook) iemand anders. Als cliënt kan hij klein zijn en timide. Thuis is hij groter en spraakzamer, daar is ie vertrouwd. In de outreachende hulpverlening is dit enorm van belang. Wat betekent het als je iemand steeds in de context van de bureaucratie ziet, wat doet dat met iemand? Wat betekent het als iemand gezien kan worden in zijn leefwereld? Dezelfde persoon kan op zoveel verschillende manieren verschijnen.

Er is een aantal elementen om preciezer te kijken naar de kennisfactor bij waarnemen:

Een psychologisch perspectief

Eerst een psychologisch perspectief, met enkele mechanismen die laten zien wat we met kennis doen in de waarneming:

Attributie, hetgeen betekent dat we bijna niet iets kunnen zien zonder er direct een oorzaak aan toe te schrijven. We nemen niets waar zonder dat we attribueren, we kennen er direct een oorzaak en achtergrond aan toe die bepalend zijn voor wat we bereid zijn te doen. Als je een oude man in de optrekkende bus ziet vallen, maakt het voor je handelingsimpuls uit wat je attribueert: heeft hij Parkinson, heeft hij gedronken, is de chauffeur aan het rossen?

Irradiatie: hierbij leid je iets groters af uit het kleine dat je ziet. Bijv. ik kijk naar een auto die hele dikke banden heeft en leid daaruit af dat daar een beer van een motor in zit. Dat afleiden doen we voortdurend. We zien een man met een lange baard in een djellabah en we denken: daar zit fanatisme in. Irradiatie is dus: één ding zien en daar allerlei grotere dingen aan koppelen.

Bij het laatste mechanisme dat ik hier wil noemen, breng je alles wat een ander meemaakt terug naar jezelf. Oh ja, dat had ik ook, dat heb ik ook meegemaakt. Wat zich ook aandient aan anders zijn van de ander wordt uitgelegd aan de hand van jezelf. Met Levinas zou je dit kunnen zien als totalitair denken: iemand kan/mag niet anders zijn dan ik.

Culturele beelden, verwachtingen

Maar het gaat ook over verwachtingen, culturele beelden, over iets dat in de lucht hangt en dat zich in ons hoofd nestelt. Andries geeft als voorbeeld dat beelden van Jeroen Bosch op de achtergrond aanwezig zijn als hij mensen met een verstandelijke beperking ziet. Hij heeft dan last van culturele beelden die hij in zijn leven verzameld heeft. Onze cultuur biedt zulke fysieke beelden maar ook overdrachtelijke: de moeder, de burger, de heilige. Men noemt dat social imaginaries, voorgekookte beelden die ons in de weg zitten (of niet!) als we naar iemand kijken; beelden die in de lucht hangen, de waarneming structureren en die ook verwachtingen aanwakkeren, rechten toebedelen.

Dus als we denken over waarnemen moeten we dat niet alleen psychologisch doen, maar ook vanuit sociologisch-cultureel oogpunt. We krijgen beelden aangereikt en die beelden, die social imaginaries zijn bedoeld om situaties op een heel specifieke wijze te structureren en betekenisvol te maken.

Vanuit instituties gedacht

Instituties sorteren ook ons waarnemen voor. Ze hebben bijvoorbeeld tot taak de schaarse voorzieningen terecht te laten komen bij wie ze nodig hebben en installeren een ingebouwd argwanend beeld van gebruikers. Ze gebruiken bijvoorbeeld formulieren op basis van impliciete beelden om uit te zoeken wat/hoe iemand is. Bij gebruik dringen ze (veelal ongemerkt) een beeld op. In ziekenhuizen bijvoorbeeld is de vraag wie als gebruiker gezien wordt en hoe deze wordt benoemd. Patiënt? Burger? Procedures richten onze waarneming en zijn er bijvoorbeeld op gericht om de patiënt steeds meer tot 'burger' te maken, die het zelf moet uitzoeken en zelf keuzes moet maken. Ook de manier waarop gebouwen ingericht zijn, scheidt beelden en verwachtingen en weerspiegelt

hoe we kijken naar gebruikers. Als een kliniek bijvoorbeeld geen wachtkamer heeft, bestaan er ook geen wachtende patiënten die zenuwachtig zitten te wachten op de dokter. Naar aanleiding van een vraag uit het publiek (is het bestaan van een wachtkamer niet ook gewoon een feit?) geeft Andries aan dat we niet kunnen spreken over harde objectiviteit. Er is wel intersubjectieve overeenstemming, die als objectief beschouwd wordt. Foucault noemt een wachtkamer bijvoorbeeld een 'disciplineringsruimte'. Culturele patronen zijn bepalend voor hoe we iets noemen en zien, en als we dat veranderen en openbreken dan ontstaat verwarring, maar ook ruimte om tot een andere interpretatie te komen. Er zijn geen feiten, alleen geïnterpreteerde feiten en die interpretatie is variabel.

Een politiek-ethische stap

Om de politiek-ethische kant te illustreren geeft Andries een recent voorbeeld van een krantencolumn over Syriërs. De columnist schrijft dat er aanvankelijk vooral beelden geschapen werden van Syriërs als vluchtelingen, nu is er een kentering en gaat het over Syriërs als ICT'er, als onderwijzer, verpleegkundige-in-opleiding. De columnschrijver vroeg zich af wat dat doet met ons beeld en hoe we kijken naar de komst van Syriërs. Deze zorgvuldig (en politiek) opgeroepen beelden doen iets met ons, helpen ons om ons te vereenzelvigen met hen, het maakt hen meer welkom. Maar dat doet direct de vraag rijzen: moeten ze op ons lijken voordat ze welkom zijn? Moeten mensen eruit die niet op ons lijken? Door er een ander labeltje aan te hangen hebben we een halo-effect gecreëerd. Nog zo een: zijn het mensen die besloten naar Europa te gaan of zijn het mensen die verdreven zijn door oorlog? De woorden die gebruikt worden beïnvloeden wat we zien en hoe we handelen. Het benoemen is dus een precieze zaak. Met betrekking tot de zorg kunnen we ons afvragen wie het nu is die zorg ontvangt: een patiënt (het ouderwetse woord dat ons brengt richting liefdadigheid), een cliënt (voor wie we een *event* creëren en die een beleving ondergaat), een burger (die zijn recht op zorg komt verzilveren). Hoe we hem benoemen hangt samen met hoe we naar de zorg (willen laten) kijken. Hiermee komen we in het politiek-ethische domein en daarmee is waarnemen ook een politiek gevecht om een geldige realiteit.

Drs Jan den Bakker: Als het allemaal zo zit, wat dan?

We hebben gekeken naar de documentaire en gesproken over een aantal theoretische noties. Jan den Bakker kijkt in deze derde stap naar de vraag: wat kan ik met deze inzichten als ik geconfronteerd wordt met mensen die vanuit andere kennis een andere waarneming hebben? Die moeilijkheid ervaren bijvoorbeeld werkers die aan de gemeente moeten uitleggen dat er wel degelijk goede zorg is verleend, ook al is het niet meetbaar. Proberen (verbaal) te overtuigen dat die ander het net zo moet gaan zien als jij is één weg (die we makkelijk geneigd zijn te bewandelen), maar die brengt ons doorgaans niet veel verder en levert veel frustratie op. Er zijn veel 'how to ...' boeken met beïnvloedingsstrategieën, communicatiestrategieën en veranderstrategieën. Jan introduceert hier een andere weg, namelijk om de waarneming van een ander niet te zien als een persoonlijke (en in jouw ogen verkeerde) keuze maar als een manier van doen die voortkomt uit een bepaalde *praktijk*. Voorbeelden van een praktijk zijn: het wachten in een wachtruimte van een ziekenhuis, het gebruikmaken van de trein, het afnemen van diagnostiek. We doen het vrijwel allemaal op eenzelfde manier en het valt op als iemand afwijkt van wat gebruikelijk is. Praktijken worden door veel mensen gedeeld, zijn redelijk voorspelbaar en algemeen geaccepteerd.

Praktijken ontstaan als drie elementen nauw met elkaar verweven zijn geraakt:

1. Kennis en competenties
  - Praktijken gaan uit van toepassing van bepaalde kennis en competenties. Een voorbeeld uit de documentaire: als je door een licht verstandelijke beperking geen kaartje kunt

kopen, kun je niet deelnemen aan de praktijk van het reizen per trein. Andere voorbeelden: in staat zijn een auto te besturen, een slecht nieuwsgesprek kunnen voeren, een dossier vullen, elkaar verzorgen.

- Kennis en competenties hebben verschillende verschijningsvormen: bewust/ onbewust, cognitief/lichamelijk (voorbeeld: 'weten' hoe iemand te troosten) /emotioneel

2. Fysiek waarneembare objecten

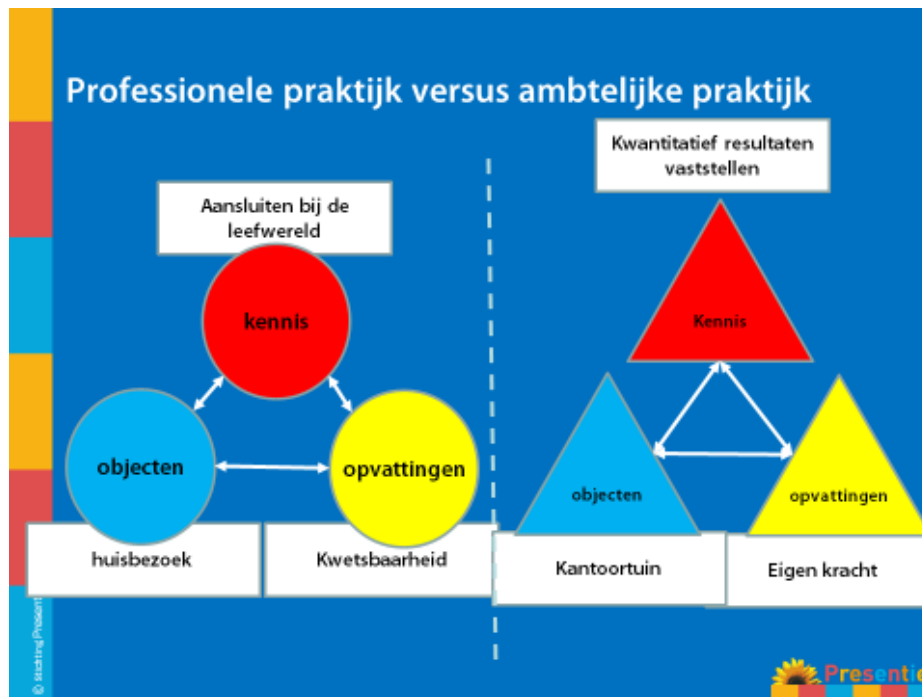
- Een praktijk kenmerkt zich door aanwezigheid van bepaalde objecten en/of bewuste vormen van organiseren: een gebouw, een formulier, taakomschrijving, missie statement, website, een zorgplan, een rapport, e-mail.
- De fysiek waarneembare objecten sturen het gedrag: de manier van inrichting van een spreekkamer heeft invloed op hoe het er daarbinnen aan toe gaat; de opbouw van een elektronisch dossier stuurt waar wel of geen aandacht naartoe gaat (bijvoorbeeld als alleen gevraagd wordt naar wat iemand niet meer kan en niet naar wat iemand wel kan).

3. Opvattingen

- Opvattingen komen in verschillende vormen voor: waarden, motivatie, doelen, moraliteit.
- Het gaat hier over de bedoeling van iets. In presentietermen aangeduid met finaliteit. Is de bedoeling van een ziekenhuis om mensen beter te maken of om liefdevolle zorg te leveren? Artsen en verpleegkundigen geven hierop doorgaans verschillende antwoorden en zijn daarmee deelnemers van verschillende praktijken. In een wachtkamer is bijvoorbeeld de norm dat je rustig je beurt afwacht.

Deze drie elementen zijn in een praktijk zo met elkaar verweven geraakt dat ze nauwelijks meer te onderscheiden zijn en onbewust onze manier van doen sturen. Het is haast ondenkbaar dat het anders kan. De spiegel van een ander is dan behulpzaam om opnieuw te kijken naar wat we als vanzelfsprekend ervaren. Zoals we de spiegel van mensen met een verstandelijke beperking nodig hebben om erover na te denken wat bijvoorbeeld het reizen per trein eigenlijk voor een praktijk is en om ons te realiseren dat de vanzelfsprekendheid die wijzelf ervaren niet voor iedereen geldt. Hoewel een manier van doen voorspelbaar is, is het geen in steen gebeitelde zekerheid. Een handeling kan namelijk vaak ook net zo goed eenvoudig anders worden uitgevoerd: kloppen en toestemming vragen voor het betreden van het appartement van een bewoner? Veel presentie leertrajecten leiden tot vragen als: waarom doen we het eigenlijk zo en wat vinden we daarvan? Bewustwording is cruciaal en anders waarnemen daarvoor een belangrijk hulpmiddel.

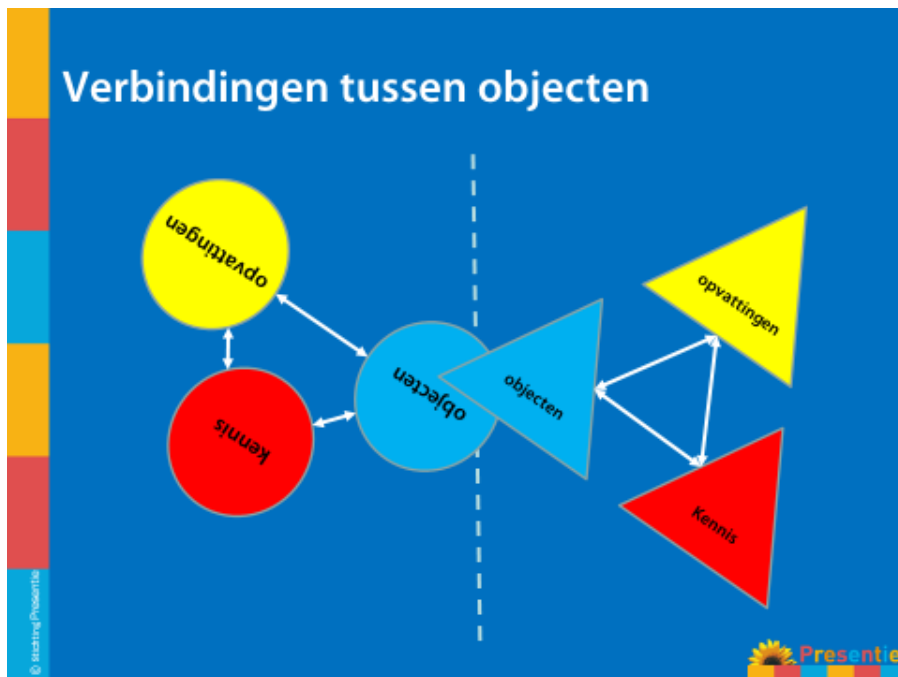
Het is moeilijk genoeg de eigen praktijk te ontrafelen. Nog moeilijker is het om de praktijk van een ander te ontrafelen. De ander overtuigen van jouw gelijk is niet voldoende. De manier van waarnemen en denken van de ander is evengoed ingebed in routines, bestaande hulpmiddelen, vormen van kennis, contexten en beperkingen. Zo verschillen de praktijken van uitvoerend professionals en die van ambtenaren fundamenteel: opvattingen verschillen (evidentie van kwetsbaarheid versus benadrukken van eigen kracht), kennis verschilt (aansluiten bij de leefwereld versus kwantitatief meten) en objecten verschillen (huisbezoek versus een kantoortuin).

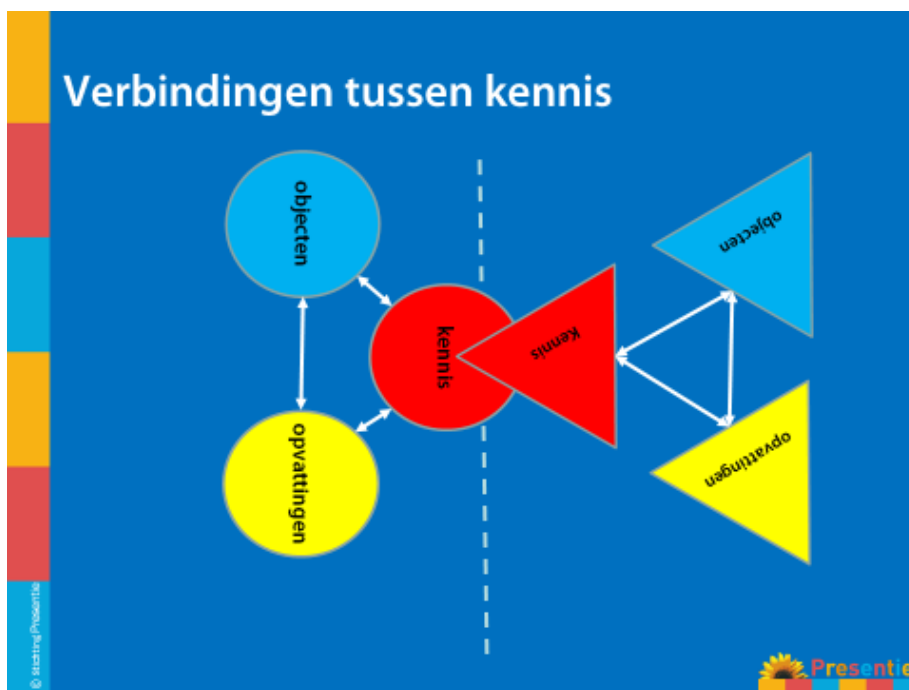
Het is de kunst de praktijk van jezelf onder ogen te zien én die van de ander. De drie elementen helpen de verschillende praktijken in beeld te brengen en van daaruit op te sporen waar verbinding mogelijk is. De stelling van Jan is dat als er geen verbindingen tussen praktijken zijn, het vrijwel onmogelijk is om tot iets gemeenschappelijks te komen op één of meer elementen. De uitdaging is dus om allereerst *tot verbindingen te komen* (of deze verbindingen te zien) en deze verbindingen daarna te *verrijken*.

Zo kan bijvoorbeeld een gesprek tussen een cliënt, een maatschappelijk werker en een WMO-adviseur over een ondersteuningsplan bewust aangegrepen worden als verbindingsmogelijkheid, waarvan je meer kunt maken dan alleen een zakelijke afstemming, door het te zien als overlapmoment van verschillende praktijken. Ook bijvoorbeeld de melding van een calamiteit aan de inspectie kun je zien als *verbinding* en als meer dan alleen een verplichte 'melding'. Dit zijn voorbeelden van een overlap die ontstaat door een bepaalde manier van organiseren. Ook op de andere elementen kan overlap bestaan. Als je ex-collega bij een welzijnsorganisatie WMO adviseur is geworden bij de gemeente, deel je waarschijnlijk nog steeds heel veel kennis. Die gedeelde kennis is een kans om elkaars praktijken beter te leren kennen. Een beter begrip van de praktijk van de ander kan helpen om de verbindingen te verrijken. De crux is dus niet om de ander te overtuigen, maar om verbindingen te maken tussen praktijken en elkaar geleidelijk te gaan vinden op één of meer elementen.

Die verbinding kan in elk van de drie elementen zichtbaar worden:

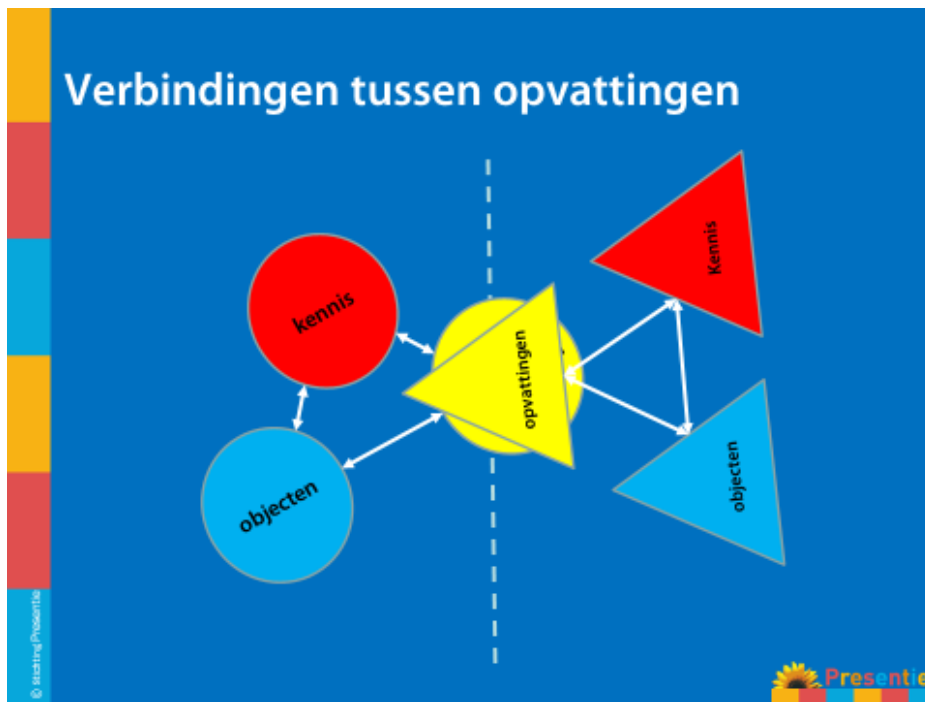

Manieren om die verbinding vorm te geven zijn bijvoorbeeld samen op huisbezoek gaan, een dagje met elkaar meelopen of samen een rapportage schrijven. Het verkennen welke vorm van rapportage behulpzaam is voor de ander, is een vorm van verrijken die effect heeft op de andere elementen.

Manieren om de verbinding op het gebied van kennis vorm te geven zijn bijvoorbeeld samen een opleiding gaan volgen, uitzoeken hoe je cijfers én verhalen kunt laten meetellen. Als je erachter kunt komen (bijvoorbeeld via je netwerk), welke kennis relevant is in de andere praktijk, kan dat zeer behulpzaam zijn. Soms blijkt dan ook dat er veel meer overlap in kennis is, dan gedacht.

Manieren om de verbinding op het gebied van opvattingen vorm te geven zijn bijvoorbeeld een dialoog opzetten, de ander of jezelf uitnodigen om te vertellen over beider werkwerelden of samen leren en onderzoeken aan de hand van casuïstiek.

In plaats van een op een individu gerichte overtuigingsstrategie biedt de *praktijkbenadering* een breder perspectief. Relevante vragen worden:

1. Hoe ziet mij eigen praktijk eruit op elk van de drie elementen?
2. Wat weet ik van de andere praktijk? Hoe kan ik mijn kennis van de andere praktijk vergroten?
3. Wat zijn bestaande verbindingen tussen de praktijken?
4. Hoe kan ik die bestaande verbindingen verrijken?
5. Hoe kan ik nieuwe verbindingen maken?

Inhoudelijke afronding door Prof. dr Andries Baart

Als Stichting Presentie hebben we een groot belang bij het thema waarnemen en we zijn in een drieslag over dit thema aan de slag gegaan. We begonnen na een inleiding met het kijken naar de documentaire en met het bewust worden van wat er bij jezelf gebeurde.

In de tweede stap zagen we dat er veel meer kennis versleuteld zit in waarneming dan we denken en we proberen dat te benoemen, met als conclusie dat we hellemaal niet zo vrij zijn in onze waarneming. Het is voor leerprocessen belangrijk dat we ons dat realiseren, zodat we daarmee aan de slag kunnen.

Tot slot stelden we ons de vraag of we dan ook iets kunnen veranderen? Als je wilt dat er anders aangekeken wordt tegen iets, dat er andere beelden ontstaan, dan is het onvoldoende te zeggen: u moet waarnemen zoals ik. Als je wilt dat anderen anders gaan kijken, dan moeten we gaan begrijpen hoe hun praktijk eruit ziet. We moeten proberen daar iets van te snappen en daar verbinding mee te maken, ons realiserend dat het daarbij niet gaat om losse waarnemingshandelingen, maar om praktijken waarin drie elementen nauw verweven zijn.

Meer weten? U kunt u op de site <http://www.presentie.nl> aanmelden voor de digitale nieuwsbrief.

Voor in de agenda: De volgende studie-ochtend staat gepland voor 8 april 2016.